

ПЕРЕПИС НАСЕЛЕННЯ 1937 РОКУ

Кузьменко Ю. М.¹, Ольвінська Ю. О.²

¹ – студентка, кафедра статистики та ММЕ,

² – канд. екон. наук, доцент, кафедра статистики та ММЕ
Одеський національний економічний університет, м. Одеса

АНОТАЦІЇ

Кузьменко Ю.М., Ольвінська Ю.О. Перепис населення 1937 року. Розглянуто механізм проведення перепису населення 1937 року у СРСР. Наведено причини проведення перепису та проаналізовано його результати та наслідки.

Ключові слова: перепис населення, демографічна криза, одноденний перепис, репресії, голодомор.

Kuzmenko Y.M., Olvinskaya J. O. Population census of 1937. The mechanism of the 1937 population census in the USSR was considered. The reasons for conducting the census are given and its results and consequences are analyzed.

Keywords: population census, demographic crisis, one-day census, repression, famine.

ПОСИЛАННЯ НА РЕСУРС

Кузьменко, Ю. М. Перепис населення 1937 року [Текст] / Ю. М. Кузьменко, Ю. О. Ольвінська // Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень : збірник наукових студентських праць. Випуск 8. Частина II – Одеса, ОНЕУ. – 2022. – С. 17 – 21.

В історії статистики одна з найтемніших і ще не до кінця розібраних сторінок стосується другого Всесоюзного перепису населення 6 січня 1937 року та трагічної долі її організаторів та керівників. Трагічність полягає у тому, що підготовка та процес проведення перепису припадав на «розгук сталінських репресій». Покликана підтвердити проголошену Сталіним закономірність швидкого зростання населення за соціалізму, перепис, навпаки, виявила справжню демографічну катастрофу. Її масштаби радянська влада спробувала приховати за допомогою традиційних для епохи сталінізму спроб списати провину за зникнення мільйонів людей на підступи шкідників, що проникли до лав статистиків [1, с. 48].

Актуальність цієї теми полягає в тому, що саме матеріали переписи 1937 року дозволять відновити демографічну картину того періоду, а також виявити ступінь впливу внутрішньої політики держави на населення країни.

Питаннями цієї теми цікавилися багато демографів, статистиків, істориків та економістів, а саме Геннадій Єфименко, Володимир Сергійчук, Стівен Віткрофт, Ярослав Гирич та інші.

Проведений у січні 1937 року перепис населення був єдиним в історії проведення переписів у Російській імперії та СРСР одноденним переписом. Готувались до перепису дуже довго. Спочатку планувався на 1932 рік, але його відклали. Потім призначили на 1935 рік, але перепис також відклали і в результаті провели його на початку 1937 року. Причинами неодноразового переносу строків перепису можна вважати, що дійсний перебіг демографічних процесів не підтверджував проголошену Сталіним закономірність швидкого зростання населення за соціалізму. Колективізація, розкуркулювання, висилка розкуркулених, масова втеча селян із села, "розвантаження" і "очищення" від них міст і страшний голод 1933 року, а також репресії, що ставали масовими, викликали демографічну катастрофу, яка не могла не виявитися в даних перепису. Масштаби її намагалися приховати. Були зроблені спроби звалити провину на недосконалість обліку та на підступи шкідників, але це не виправило становища. Тоді виникла ідея стимулювати зростання населення штучно. Заборона абортів влітку 1936 року загальмувала на нетривалий час зниження рівня народжуваності, але короткочасний ефект цього заходу позначився вже після перепису. Легенда про швидке зростання населення залишалася під загрозою [2, с. 15].

Безпосередня підготовка до перепису розпочалася навесні 1935 року. У її ході було підготовлено 1 млн. 250 тисяч переписувачів, їх навчала 17 тисяч інструкторів. До комісії з підготовки питань до перепису, окрім провідних статистиків та економістів, увійшли ще керівники держави – Л. Каганович, Молотов. Фінальну редакцію проводив особисто Сталін. Саме він включив питання релігійної приналежності [3, с. 3]. Для підготовки до перепису було закуплено в Німеччині близько 30 лічильних машинок, які мали прискорити підрахунки у великих містах. Перепис було вирішено провести протягом одного дня, щоб мінімізувати можливі помилки. Призначено було на 6.01.1937 – вихідні дні. Усі громадяни були зобов'язані протягом 16 годин, а саме з 8:00 до 24:00 перебувати вдома та чекати на переписувачів. Безпосередньо перед переписом протягом 6 днів проходила звірка місцезнаходження та прописки людей, визначалися фінальні ділянки для всіх переписувачів. У перепис було включено 14 питань: стать, вік, національність, рідна мова, релігія, чи одружений, громадяни якої держави, грамотність, яка школа (початкова, середня, вища), в якому класі або на якому курсі, закінчив середню або вищу школу, рід занять, місце роботи, громадська група. Кампанія пройшла з великими проблемами, особливо у сільській місцевості, де селяни, які пережили колективізацію з конфіскаціями майна, розстрілами і таборами, підозрювали, що облік для них обернеться новими великими неприємностями. Тому обліковці часом із великими труднощами отримували чіткі відповіді на запитання перепису. Непоодинокими були випадки, коли люди зачинялися у будинках і не пускали переписувачів. Іноді громадяни просто відмовлялися брати участь у кампанії [5, с. 5]. Звіт

про той перепис був опублікований тільки в 1991 році. Найдокладніші звіти щодо проблем кампанії, зокрема саботажу обліку, склали за кожним районом у Білоруській РСР. Наприклад, у Гомельській області "одноосібник Меркуловської сільради Я. заявляв контролеру: "До мене у двір краще не йдїть, жодних відомостей не надам". Також повідомлялося, що 33 особи з цього села відмовилися надавати будь-які дані про себе, за що двох із них засудили на чотири і на два роки таборів. У республіці були випадки повної відмови брати участь у переписі навіть із боку стахановців, передовиків соцпраці, які вважалися вірними прихильниками комуністичної ідеології. Особливо делікатним у переписному листі виявилось запитання про віросповідання. В усьому Союзі напередодні кампанії ширилася чутка про те, що віруючих тавруватимуть якоюсь печаткою Каїна. А у багатьох громадян СРСР з'явилася впевненість у тому, що всіх воцерковлених влада готує до таборів [5, с. 7].

Навіщо проводився перепис? Йому надавали великого значення, в тому числі, через те, що однією з теоретичних проблем побудови комунізму та соціалізму була нестача інформації, бо коли наприкінці 19 – на початку 20 століття велися дискусії навколо можливості побудови соціал-комуністичного суспільства. Однією з проблем було те, що соціалізм знищував ринкові відносини, знищував ринкову ціну як індикатор потреб суспільства з одного боку, з іншого - як індикатор виробничих можливостей. Однак, на підставі чого нові міністерства, уряди прийматимуть рішення про, наприклад, виробництво нового товару, відкриття нових виробництв тощо. Відповідь була така, що за соціалізму уряд набагато краще знатиме потреби громадян, оскільки вони постійно їх опитуватимуть, матимуть статистику, ту якої не було у того суспільства, і саме за рахунок цього прийматимуть правильні рішення.

Які ж були очікування перед цим переписом? Загальна чисельність Радянського Союзу мала скласти конкретну цифру – 180,3 млн. чоловік. У 1934 році на одному зі своїх виступів Сталін назвав чисельність населення на той час 168 млн осіб. Відповідно очікування на цей перепис були 170-172 млн, причому це були мінімальні очікування. Також були варіанти чисельності населення. Перша цифра була 180,3 млн. чоловік - заснована на переписі 1920, 1926 років. Тобто якби населення зростало тими ж темпами, що й раніше, з урахуванням скорочення смертності та дитячої смертності, без урахування ефекту колективізації та голодомору, виходила б саме така цифра - 180,3 млн. чоловік

Також була й інша цифра – 175 млн. чоловік За повідомленнями НКВС загальна кількість жертв розкуркулювання голодомору становила від 4 до 5 млн осіб. Відповідно з цих даних загальна чисельність становила 175 млн. чоловік. Зрештою перепис населення показав 162 млн осіб. Нестача була приблизно 9 млн осіб порівняно з найконсервативнішими очікуваннями радянського керівництва. Результати одразу ж були направлені керівництву. Для керівної партії дратівливими стали

результати щодо віросповідання та грамотності населення. Переписи показували, що більшість жителів СРСР — віруючі, 30% жінок не вміють читати і ставити свій підпис, загалом читати не вміє чверть населення віком від 10 років [4, с. 16].

Проте, деякі вважають, що ці результати не були жахливими. Цифра показувала, що населення виросло на 15 млн починаючи з 1926, тобто темп зростання становив близько 1% на рік. Це було вище ніж у Франції, Німеччині, Англії, поступаючись лише США та Японії, там темп зростання населення був 1.3% на рік. Однак це абсолютно розходилося з очікуваннями. Відразу ж було питання від керівництва до статистиків: «Як таке може бути?».

По-перше, наслідки голодомору призвели до значно більшої шкоди, ніж спочатку вважалося. Був величезний недооблік смертності близько 4-5 млн. Насамперед в Україні. Кількість мешканців Української СРР визначили в 28 387 609 осіб. До цього числа не увійшли військовослужбовці. За сучасними оцінками їх кількість на теренах радянської України могла становити 346,8 тисяч осіб. Тому, якщо зростання загальної кількості населення СРСР склало 15 013 765 осіб, то кількість мешканців УСРР (без врахування червоноармійців) скоротилася на 538 000 осіб (що було аномалією для неурбанізованого суспільства) [5, с. 8].

По-друге, що запропонували статистики – це втеча з СРСР. Вони писали що на їхню думку близько 2 млн жителів Казахстану та Середньої Азії втекло з території Радянського Союзу. В результаті стався великий скандал, бо з радянського кордону неможливо втекти. Тому втеча такої кількості людей призвела до такого скандалу. НКВС заявило, що такого не може бути ніколи. Хоча сучасні статистики вважають, що ця цифра була трохи меншою - 1 млн осіб.

По-третє, смертність у таборах. У табори було відправлено 4 млн бланків (з 15% запасних) на ув'язнених, назад повернулося 1 млн 810 тисяч заповнених бланків. Недолік смертності становив близько 2 млн осіб.

Наслідки перепису. Перше найбільш значуще - різка зміна ставлення до абортів. Через негативні результати була майже негайна заборона абортів. Почалася активна пропаганда сімейних цінностей, а також низка заходів щодо збільшення народжуваності та зменшення дитячої смертності. Другий найважливіший наслідок – початок масового фізичного винищення церковників.

Отже, 25 вересня 1937 року вийшла постанова РНК СРСР, у якій народооблік визнали таким, що відбувся з грубими порушеннями «елементарних основ статистичної науки та урядових інструкцій». Його хід оцінили як незадовільний, а результати назвали «дефектними». У провалі звинуватили троцькістсько-бухарінських шкідників, які начебто внесли плутанину в інструкцію перепису та були причетні до неврахування значної частини населення [6, с. 25].

Після цього статистика у Радянському Союзі стала небезпечним напрямом діяльності. Новий перепис, який призначили на січень 1939 року, пообіцяли провести з «особливою ретельністю» та «дійсно більшовицькою організацією справи». Анкети перепису 1937 року підлягали знищенню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кільдюшов О.В. Заборонений перепис / О.В. Кільдюшов // Жива історія 2017. № 12. С. 48-54.
2. А.Г. Волков Перепис населення 1937 року: вигадки та правда / А.Г. Волков // Перепис населення СРСР 1937 року. Історія та матеріали / Експрес-інформація. Серія "Історія статистики". Випуск 3-5 (частина II). М., 1990 / С. 6-63.
3. Жиромська, В. Б. Всесоюзний перепис населення 1937: загальні підсумки / В. Б. Жиромська, Ю. А. Поляков. - М.: РОССПЕН, 2007. - 318 с.
4. Жиромська, В. Б. Півстоліття під грифом «таємно». Всесоюзний перепис населення 1937 / В. Б. Жиромська, І. Н. Кисельов, Ю. А. Поляков. - М.: Наука, 1996. - 152 с.
5. Я. Гирич Табуйований перепис-1937: похована правда про Голодомор / Я. Гирич // Новинарня 2022.
6. Соціалістичне будівництво СРСР. Статистичний щорічник. М: 1936. С.XXX; Краваль І. Всесоюзний перепис населення// План. 1936. № 21. С.8; Гозулов А.І. Переписи населення СРСР та капіталістичних країн (досвід історико-методологічної характеристики виробництва переписів) / Під ред. акад. С.Г.Струмліна. М.: 1936. С. 332.